

УДК 159.9.01

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ РЕЛІГІЙНОГО ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОЛОГО-ФІЛОСОФСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ

кандидат психологічних наук, Демський В. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, Україна, Хмельницький

У статті розкрито особливості дослідження проблеми релігійного досвіду особистості в теолого-філософських концепціях, охарактеризовано специфіку трактування сутності релігійного переживання, унікальності та неповторності релігійного пошуку, визначено погляди релігійних філософів щодо природи релігійного досвіду, а також специфіки релігійних почуттів та переживань особистості.

З огляду на це метою статті є розгляд концепцій релігійного досвіду, в яких досліджуються проблеми релігійних почуттів та переживань, релігійного становлення особистості.

Групи концепцій вказують на суб'єктивну дійсність, унікальне внутрішнє життя особистості як на ще одну сутнісну основу релігійного досвіду. Це положення дозволяє розглядати релігійний досвід як особливий вимір життєвого досвіду особистості, як культурно-історичний феномен, що є необхідним моментом розвитку теоретичного знання, закономірним та історично-необхідним способом практично-духовного освоєння світу.

Напрямами подальших досліджень є вивчення питання щодо трактування релігійного досвіду особистості у сучасних українських теологічних концепціях

Ключові слова: релігійний досвід, теолого-філософські концепції, релігія, особистість.

кандидат психологических наук, Демский В. В., Особенности трактовки религиозного опыта личности в теолого-философских концепциях / доцент кафедры психологии и морально-психологического обеспечения, Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого, Украина, Хмельницкий

В статье раскрыты особенности исследования проблемы религиозного опыта личности в теолого-философских концепциях, охарактеризованы специфика трактовки сущности религиозного переживания, уникальности и неповторимости религиозного поиска, определены взгляды религиозных философов о природе религиозного опыта, а также специфика религиозных чувств и переживаний личности.

В наше время происходит постепенное возвращение к духовным ценностям исторического прошлого украинского народа, которые приобретают статус традиционных. В основу этих ценностей положены

национальные и христианские обычаи, праздники, традиции. Процессы, связанные с утверждением новой системы нравственных ценностей в духовной сфере украинского общества, имеют важное значение и для Вооруженных Сил Украины. Сегодня необходимо, чтобы высокие нравственные ценности, носителями которых являются передовая мысль человечества и религия с ее этическими заповедями, утверждались и в украинской армии и, в частности, в Государственной пограничной службе. Определение приоритетов в воспитательной работе, которые отвечали бы современным требованиям и которые выдвигаются к Вооруженным Силам, является одним из необходимых условий укрепления их духовного потенциала.

Учитывая это, целью статьи является рассмотрение концепций религиозного опыта, в которых исследуются проблемы религиозных чувств и переживаний, религиозного становления личности.

Таким образом, обе группы концепций указывают на объективную действительность, уникальное внутреннее жизни личности как на еще одну сущностную основу религиозного опыта. Это положение позволяет рассматривать религиозный опыт как особое измерение жизненного опыта личности, как культурно-исторический феномен, необходимо моментом развития теоретического знания, закономерным и исторически необходимым способом практически-духовного освоения мира.

Ключевые слова: религиозный опыт, теолого-философские концепции, религия, личность.

PhD in Psychology, Demsky V. V. Features interpretations of the religious experience of the person in the theological-philosophical concepts / assistant professor of psychology and moral and psychological support, Natsionalnaya Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bogdan Khmelnytsky, Ukraine, the city of Khmelnytsky

The article reveals peculiarities of studying the problem of the religious experience of the person in the theological-philosophical concepts, described the specifics of interpretation of the essence of religious experience, uniqueness and diversity of religious research, religious philosophers defined views about the nature of religious experience, as well as the specifics of the religious feelings and experiences of the person.

In our time, there is a gradual return to the spiritual values of the historical past of the Ukrainian people, who acquire the status of traditional. The basis of these values are put national and Christian traditions, holidays and traditions. The processes related to the approval of a new system of moral values in the spiritual sphere of the Ukrainian society, are important for the Armed Forces of Ukraine. Today it is necessary to high moral values, which are the carriers of an advanced idea of humanity and religion with its ethical precepts, and approved in the Ukrainian army, and, in particular, the State Border Service. Prioritizing educational work that would meet modern requirements and are put forward to

the Armed Forces, is one of the necessary conditions to strengthen their spiritual potential.

With this in mind, the purpose of the article is to review the concepts of religious experience, in which we study the problem of religious feelings and experiences of religious identity formation.

Thus, the concepts of both groups point to the objective reality, the unique inner life of the individual as another essential basis for religious experience. This position allows us to consider religious experience as a special dimension of the life experience of the person, as a cultural-historical phenomenon, you must factor in the development of theoretical knowledge, logical and historically necessary way almost-spiritual development of the world.

Keywords: religious experience, theological and philosophical concepts, religion, personality.

Вступ. У наш час відбувається поступове повернення до духовних цінностей історичного минулого українського народу, які набувають статусу традиційних. В основу цих цінностей покладено національні та християнські звичаї, свята, традиції. Процеси, пов'язані з утвердженням нової системи моральних цінностей у духовній сфері українського суспільства, мають важливе значення і для Збройних Сил України. Сьогодні необхідно, щоб високі етичні цінності, носіями яких є передова думка людства і релігія з її етичними заповідями, утверджувалися і в українському війську та, зокрема, у Державній прикордонній службі. Визначення пріоритетів у виховній роботі, які відповідали б сучасним вимогам і котрі висувуються до Збройних Сил, є однією з необхідних умов зміцнення їх духовного потенціалу.

З огляду на це **метою статті** є розгляд концепцій релігійного досвіду, в яких досліджуються проблеми релігійних почуттів та переживань, релігійного становлення особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду релігії як особливої цілісної системи, як самостійного складного та багатоаспектного феномену духовної культури присвячено велику кількість наукових робіт, які виконано в межах конфесійного та наукового підходів. Так, наприклад, проблемам релігії, її природи та сутності присвячені твори Аристотеля, М. Бубера, Ф. Бекона, Г. Гегеля, Г. Гуссерля, В. Дільтея, І. Канта, М. Кузанського, С. К'єркегора, Д. Локка, Платона, З. Фрейда, Е. Фромма, В. Франкла, Ф. Шлеєрмахера, К. Юнга, К. Ясперса та ін. Праці російських та українських релігійних філософів, діячів Православної Церкви М. Бердяєва, С. Булгакова, І. Ільїна, О. Меня, П. Флоренського, С. Франкла А. Шептицького, Й. Сліпого, І. Огієнка, М. Гузара, В. Сабадана та ін. ґрунтуються на принципах релігійного світогляду і є важливими для розуміння місця та ролі релігії в житті суспільства, осмислення метафізики людського буття.

Виклад основного матеріалу. Вивчення релігійного досвіду особистості має важливе значення для вирішення проблеми пізнання сутності релігії, єдиної, цілісної основи, яку не можна звести ні до елементарних ознак, ні до функціональних відносин. Дослідники, що осмислюють та вивчають релігійний досвід як первинну, базисну форму релігійного ставлення, стверджують, що вивчення цього феномена відкриває шлях до пізнання природи та функцій релігії. Так, наприклад, Д. Льюїс зазначає: „Через розгляд релігійного досвіду можна створити нові концептуальні підходи до вивчення до релігії, які можуть допомогти зрозуміти вічні проблеми релігії” [6, с.56].

Необхідно зазначити, що релігійний досвід досить рано став предметом уваги у християнській традиції. Це можна пояснити прагненням зрозуміти релігію „зсередини”, визначити роль релігійного досвіду як джерела віри, основою якого є любов та довіра до Бога. Найбільш повно ці уявлення відображені у працях Фоми Аквінського [1], котрий визначає релігійний досвід як свідчення існування Бога, єднання з Богом, „дослідне” пізнання Бога. Найбільш важливим для нашого дослідження в творах Ф. Аквінського є положення про пізнавальне значення релігійного досвіду, розуміння самої віри як живої та цілісної дійсності. Проте в інших ранніх теологічних концепціях релігійний досвід характеризується як автономна сфера людського досвіду, як безпосереднє, ірраціональне за своєю суттю переживання зустрічі з Божественною сутністю [1, с.826].

Теологічне розуміння релігійного досвіду багато в чому визначило філософську проблематику дослідників, що поділяють уявлення про його Божественну Вищу (позабуттєву) природу. Праці, виконані в руслі філософсько-релігійного підходу, орієнтовані на загальну описову характеристику релігійного досвіду, виділення його специфічних ознак, розробку типології. Інше завдання філософського осмислення релігійного досвіду – вивчення його когнітивного потенціалу, його пізнавального змісту [6].

Особливе значення для нашого дослідження мають праці Ф. Шлейермахера [9], який визначає релігійний досвід як вище поєднання знання та віри, і, одночасно, обґрунтовує їх самобутнє існування. Ф. Шлейермахер опирається на визнання у кожної людини „здатків до релігії”, закладених самою природою. Їх він називає основою емоційно-чуттєвого життя людини. Задатки до релігії, на думку вченого, пов’язані з сукупністю багатьох „вищих почуттів”, зокрема любові, радості, смирення та ін., а також специфічно релігійним „почуттям залежності”, що об’єднує різноманітні релігійні переживання. На думку Ф. Шлейермахера, завдяки цим почуттям людині відкривається єдність з Універсумом, Всесвітом, з світом як Цілим. Розуміння релігійних почуттів та переживань як основи релігійної віри пов’язане з визнанням вторинності, другорядності релігійного вчення, догматики, яку дослідник називає результатом „рефлексії про почуття” [9, с. 61-63]. Згідно з Ф. Шлейермахером,

безпосередньо живе, природне почуття має незаперечну перевагу перед будь-яким його поясненням, переведенням в систему раціональних понять, іншими словами, засвоєння системи релігійних знань не може свідчити про істинне прилучення до релігії. Кінцевою метою релігійної віри Ф. Шлеєрмахер називає досвід переживання безпосередньої єдності з Абсолютом, котре є „істинним шляхом прилучення до релігії” [9, с. 80-83].

Ідеї Ф. Шлеєрмахера продовжують багато інших дослідників. Зокрема, протестантський дослідник Е. Трельч ставить питання про співвідношення самостійності, апріорності релігійного досвіду та його історичної обумовленості. Е. Трельч визначає релігійний досвід як суб'єктивне ставлення людини до Бога, опосередковування об'єктивної історичної реальності, вказує на роль релігійного переживання у формуванні релігійного ставлення (вшановування Бога, культова поведінка, етичний спосіб життя).

Відповідно до концепції Р. Отто, кожна людина має здатність до розширення релігійних уявлень, до переживання „релігійного пориву”, переживання святого, „нумінозного”. Розуміння та переживання святого Р. Отто вважає основою категоріальної системи, що властива будь-якій релігії. Р. Отто поділяє уявлення Ф. Шлеєрмахера про провідне переживання релігійного досвіду як про почуття „повної залежності”, однак вказує на двоякість цього почуття. Так, наприклад, він вважає, що, з одного боку, релігійний досвід – це переляк, побоювання, трепет, „повна залежність”, з іншого – чарівність, одуховнення, відчуття сили, що йде від божества, яке не можна виразити поняттями звичайної мови.

Американський дослідник А. Грілі визначає релігійний досвід як процес, що відбувається з людиною, яка відчуває власну кінечність та задається питанням про смисл життя. Згідно з його уявленнями, релігійний досвід – це одкровення чи сигнал трансцедентного, що дає людині можливість посмертного існування.

У своїх працях С. К'єркегор [5] виділяє ще одну ключову рису релігійного досвіду – ставлення людини до релігійної істини. Релігійне ставлення, за С. К'єркегором, може виявлятися як переконана віра у християнське вчення та відсутність віри як такої, що супроводжується, однак, інтересом до християнства. Істинний (або справжній) релігійний досвід дослідник визначає як акт особистої довіри та цінності, акт досконалого вибору та переконаності.

Змістовно аналізує релігійний досвід П. Тіліх. Дослідник виділяє два провідних смисли релігійного переживання: „буття як таке” та „граничний інтерес”. Релігійне переживання першого типу, на його думку, пов'язане з миттєвим (короткочасним) пізнанням реальності, цінності та смислу життя. Другий тип істинно релігійного переживання – це „гранична цікавість” до Бога як першооснови буття, до безперервного пошуку смислу власного життя.

Православні богослови та філософи-антиінтелектуалісти, зокрема С. М. Булгаков, П. А. Флоренський С. Л. Франк, релігійний досвід трактують як безпосереднє злиття людської душі з Богом, як перехід людських переживань та почуттів в трансцендентний (поза межний, надсуб'єктивний) вимір, з подальшим його перетворенням в іманентний (внутрішній) зміст релігійної свідомості. Релігійний досвід вони визначають як містичне переживання, в якому людина приєднується до трансцендентного, поза межного, Божественного з одного боку, та до глибин власного духу – з іншого. Ця властивість пов'язана з антиномічністю (протиріччям) релігійної свідомості, що надає постійного та незамінного імпульсу релігії, глибину та рух, є антиподом опосередкованого, логічного, раціонального знання [2].

Зазначені концепції релігійного досвіду, що розкривають, в основному, сутність релігійного переживання, унікальність, неповторність релігійного пошуку, трактують релігійний досвід як переживання єдності з Богом. Особливо необхідно вказати на дослідження релігійного досвіду І. А. Ільїна. учений близький до філософів-антиінтелектуалістів щодо визнання трансцендентно-іманентної природи релігійного досвіду. Однак концепція І. А. Ільїна включає ряд відмінних положень. Зокрема, релігійний досвід І. А. Ільїна визначає як „особливу духовну здатність бачення світу” [3], яке не можна протиставити Розуму. На думку І. А. Ільїна, „релігійність не тільки розумна, але є справжнім торжеством розуму, а розум не віддільний ні від любові, ні від споглядання, ні від совісті, ні від волі” [3, с.252]. Цю думку філософ переконливо аргументує, опираючись на богословську та світську літературу. За І. А. Ільїним, не можна протиставляти Віру та Розум, але можна протиставляти релігійність та розсудливість. Розсудливість чи релігійно-мертву думку він визначає як „те, що відірвалося від серця, захоплене своєю сухою „безпристрасністю”, не здатне до споглядання та не бажає споглядати, тримає волю на сторожі своєї мертвої відмежованості” [3, с. 253].

Друге положення І. А. Ільїна вказує на активну роль особистості як суб'єкта свого релігійного досвіду, про необхідність рефлексії щодо своєї віри. Це положення філософа поділяє О. Мень: „Зустріч з Богом відбувається в житті кожної людини... різниця лише в тому, якими результатами закінчується ця зустріч, усвідомлює її людина чи проходить мимо” [7, с.156]. Справжню релігійність І. А. Ільїн пов'язує з прагненням людини до пізнання істини та смислу свого існування, і говорить про те, що вона є не тільки „традиційним укладом побуту або системою обрядів, що їх дотримуються з поваги до предків” [4, с.35].

Ще одну групу підходів до осмислення релігійного досвіду можна окреслити як таку, де його трактують як феномен соціокультурної дійсності. Зокрема, американський евангелічний теолог та соціолог П. Л. Бергер спільно з німецьким дослідником Т. Лукманом визначає релігію з позиції феноменологічної соціології знання. В центрі їх досліджень – дотеоретичне „повсякденне знання”, котре люди поділяють з тими, з ким постійно

спілкуються. На думку П. Л. Бергера та Т. Лукмана, у створенні життєвого світу особистості релігія відіграє смислотвірну роль: їй підпорядковуються всі інші способи надання смислу, вона орієнтує людину в межових ситуаціях, структурує життєвий світ, протистоїть Хаосу. Однак для сучасного суспільства характерне суперечливе ставлення до релігійної традиції. Цю ситуацію П. Л. Бергер та Т. Лукман пов'язують з неминучою рефлексією індивіда про природу власної віри, осмисленням власного релігійного досвіду.

Особливе значення для нашого дослідження має припущення П. Л. Бергера і Т. Лукмана про те, що релігійний досвід не є автономною сферою людського досвіду і відрізняється своїми іманентними закономірностями та правилами. Дослідники стверджують, що його можна розглядати як особливий вимір життєвого досвіду особистості. На основі цього вони пропонують використовувати історико-феноменологічний метод дослідження релігійних явищ, індуктивний підхід до них, „котрий дозволить прослідкувати розвиток релігійного досвіду, починаючи від початкових його форм як в історії, так і в індивідуальному розвитку” [8, с.66].

Зазначені концепції розвивають сучасні філософи, зокрема М. Томпсон та Ю. А. Кимельов, які зробили спробу системно розглянути проблеми релігійного досвіду. М. Томпсон, для якого вивчення релігійного досвіду пов'язане з питанням про природу релігійних переживань, глибоко та всебічно розглядає їх особливості. Звертаючись до історії світових релігій, він робить висновок про те, що релігійний досвід, має глибокий вплив на особистість, він виявляється через одкровення, є концептуальною основою віровчень, основою будь-якої релігійної традиції.

Розглядаючи релігійний досвід, Ю. А. Кимельов [6] вирішує протиріччя між „екстраординарним” та „повсякденним” релігійним досвідом. Дослідник визначає його як безпосереднє „живе” ставлення до Божественної реальності, з одного боку, та як певну цілісність релігійного життя – з іншого. Основними рисами релігійного досвіду Ю. А. Кимельов вважає пасивність та рецептивність; об'єктивність, пов'язану з тим, що у суб'єкта досвіду немає жодних сумнівів щодо достовірності його стану, який він співвідносить з об'єктивною реальністю; співвідношення з трансцендентним буттям чи пізнання присутності Бога, самого по собі чи в певній його дії, що означає святість, Божественність досвіду. Відповідно до виділених характеристик, Ю.А. Кимельов обґрунтовує методичні підходи до вивчення релігійного досвіду.

Для узагальнення теолого-філософських підходів до осмислення та вивчення релігійного досвіду особистості їх можна умовно поділити на декілька напрямів, що відповідають уявленням дослідників про природу релігійного досвіду. Насамперед, це концепції, що належать до першого релігійного напрямку, вони ґрунтуються на уявленнях про позабуттєве (трансцендентне) джерело релігійного досвіду, без постійного зв'язку з яким він неможливий. Релігійно-містичний досвід можна визначити як автономну

сферу людського досвіду, як „особливий вид дійсності, що відрізняється від повсякденного життя”; як подію Богоодкровення, як безпосереднє, ірраціональне за своєю суттю переживання зустрічі з божественною сутністю, як антипод раціонального, логічного знання. У сучасних дослідженнях, які можна зарахувати до цього підходу, вказується, що релігійний досвід споконвічно є „чистим”, позбавленим будь-яких раціональних установок, перебуває поза рамками тієї чи іншої релігійної конфесії чи традиції [6].

До другої групи належать дослідження, в яких релігійний досвід трактується як феномен соціокультурної дійсності, як результат приєднання до загальнолюдських цінностей, до духовного досвіду людства. В них уже ставиться питання про співвідношення самостійності, апріорності релігійного досвіду та його історичної обумовленості. Релігійний досвід визначено як „суб’єктивне ставлення до Бога, опосередковане об’єктивною історичною реальністю”. Це положення передбачає розуміння релігійного досвіду як певної цілісності релігійного життя, що включає індивідуальний „релігійний досвід особистості”. Вважається, що раціональне знання властиве релігійному досвіду, а містичні переживання, опосередковані культурою та соціумом, є особливим вид духовного пізнання.

Висновок. Таким чином, обидві групи концепцій вказують на суб’єктивну дійсність, унікальне внутрішнє життя особистості як на ще одну сутнісну основу релігійного досвіду. Це положення дозволяє розглядати релігійний досвід як особливий вимір життєвого досвіду особистості, як культурно-історичний феномен, що є необхідним моментом розвитку теоретичного знання, закономірним та історично-необхідним способом практично-духовного освоєння світу.

Напрямами подальших досліджень є вивчення питання щодо трактування релігійного досвіду особистості у сучасних українських теологічних концепціях.

Література:

1. Аквинский Ф. Фрагменты из „Суммы теологии” // Антология мировой философии: В 4 т. – Т.1, ч.2. – М.: Мысль, 1969. – С.824-826.
2. Булгаков С. Н. Свет невечерний: созерцания и умозрения – М.: Республика, 1994. – 415 с.
3. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта. – М., 1993, т. 1-2. – Т.1, –С.252.
4. Ильин И. А. Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека. – СПб.: Наука, 1994. – 545 с.
5. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: Мысль, 1992.
6. Кимелев Ю. А. Наука и религия: историко-культурный очерк / Отв. ред.. И. С.Андреева; АНССР. – М.: Наука, 1988. – 173 с.
7. Мень А. Магизм и единобожие. – М.: Изд-во ЭКСМО, 2005. – 704 с.
8. Москалец В. П. Психологія релігії: Посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с.

9. Шлейермахер Ф. Речи о религии к образованным людям, ее презирующим: Монологи. – СПб.: АО „Алетейя”, 1994. – 435 с.

References:

1. Akvinskiy F. *Fragmenty iz „Summy teologii” // Antologiya mirovoy filosofii: V 4 t. – T.1, ch.2. – M.: Mysl, 1969. – S.824-826.*
2. Bulgakov S.N. *Svet nevecherniy: sozertsaniya i umozreniya – M.: Respublika, 1994. – 415 s.*
3. Ilin I. A. *Aksiomy religioznogo opyta. – M., 1993, t. 1-2. – T.I, – C.252.*
4. Ilin I. A. *Filosofiya Gegelya kak uchenie o konkretnosti Boga i cheloveka. – SPb.: Nauka, 1994. – 545 s.*
5. Kerkegor S. *Strakh i trepet. – M.: Mysl, 1992.*
6. Kimelev Yu. A. *Nauka i religiya: istoriko-kulturnyy ocherk / Otv. red.. I. S. Andreeva; ANSSR. – M.: Nauka, 1988. – 173 s.*
7. Men A. *Magizm i edinobozhie. – M.: Izd-vo EKSMO, 2005. – 704 s.*
8. Moskalec V. P. *Psikhologhija relighiji: Posibnyk. – K.: Akademvydav, 2004. – 240 s.*
9. Shleyermakher F. *Rechi o religii k obrazovannym lyudyam, ee prezirayushchim: Monologi. – SPb.: АО „Aleteyya”, 1994. – 435 s.*